

УДК 930.253:355.24(477.54)"1941/1943"

Документи Державного архіву Харківської області (ДАХО) як джерело для вивчення проблеми надання населенням м. Харкова та області допомоги радянським військам у червні 1941 – серпні 1943 рр.

Батулін Руслан

Батулін Руслан. Документи Державного архіву Харківської області (ДАХО) як джерело для вивчення проблеми надання населенням м. Харкова та області допомоги радянським військам у червні 1941 - серпні 1943 рр. У статті досліджується комплекс документів ДАХО, які висвітлюють внесок населення м. Харкова та Харківської області стосовно забезпечення радянських військ в період червня 1941 – серпня 1943 рр. Здійснена спроба до вивчення та аналізу певних архівних документів як джерел з проблеми конкретних проявів допомоги населення Харківщини Червоній армії та її значення під час війни.

Ключові слова: архів, документ, населення Харківщини, допомога, радянські війська.

Батулин Руслан. Документы Государственного архива Харьковской области (ГАХО) как источник для изучения проблемы оказания населением г. Харькова и области советским войскам в июне 1941 - августе 1943 гг. В статье исследуется комплекс документов ГАХО, которые помогают определить вклад населения г. Харькова и области в дело обеспечения советских войск в июне 1941 – августе 1943 гг. Предпринята попытка изучения и анализа определенных архивных документов как источников з проблемы конкретных проявлений помощи населению Харьковщины Красной армии и ее значения во время войны.

Ключевые слова: архив, документ, население Харьковщины, помощь, советские войска.

Batulın Ruslan. Documents of the State archive of the Kharkiv region (SAKR) as a source for studying a problem of granting the help by the population of Kharkiv and region to the soviet army in June 1941 - August 1943. In the article the complex of documents SAKR, which uncover investment of the population of Kharkiv and the Kharkiv region concerning the maintenance of the Soviet army during June 1941 – August 1943, is investigated.

The attempt of studying and analysis of the certain archival documents as a source of a problem of concrete displays of the help of the population of the Kharkiv region for Red army and its value during war, is carried out.

Keywords: the archive, the document, the population of the Kharkiv region, the help, the soviet army.

Документи і матеріали Державного архіву Харківської області мають високі інформативні можливості для дослідження численних проблем з історії Харківщини в роки Великої Вітчизняної війни – окремі військові дії та операції, фашистська окупація, партизанський рух, тощо. Звісно, що в рамках невеликої статті неможливо розглянути весь комплекс архівних матеріалів, присвячених подіям Великої Вітчизняної війни на Харківщині, тобто дослідити проблему у всьому її обсязі. З рештою, це й не ставилося завданням, оскільки автори поставили перед собою мету проаналізувати лише ту групу джерел, яка присвячена проблемі надання допомоги населенням Харківщини радянській армії у 1941–1943 рр. Це дозволяє зосередити увагу на одному з неоднозначних, суперечливих сюжетів перебігу подій Великої Вітчизняної війни місцевого регіону, що є недостатньо висвітленим в історіографії, а також синтезувати існуючу інформацію в джерелах та літературі в рамках спеціальної розвідки з зазначеної теми.

Для розв'язання поставленої проблеми доцільним є звернення безпосередньо до документів, що зберігаються у фондах ДАХО. Отже, археографічні аспекти досліджуваної теми є першорядними для її подальшої розробки. Різні за своїм змістом, об'ємом та походженням архівні матеріали дають змогу відтворити реальну картину участі населення в боротьбі з ворогом, перш за все, шляхом надання конкретної допомоги радянським військам. Окреслена проблема не відображена матеріалами окремого архівного фонду, інформація розпорошена по справам багатьох фондів. Можна спробувати дослідити документи, як своєрідне відбиття тих суспільних процесів, що характеризували ситуацію на протязі червня 1941 – серпня 1943 рр.: від початку нападу Німеччини на Радянський Союз до звільнення Харкова. Власне, окреслений період і є хронологічними рамками даного дослідження.

Згідно з установленим порядком та реєстрами, документи, що стосуються поставленої проблеми, були передані на державне зберігання до партійного архіву Харківської області (нині – Державний архів Харківської області). В процесі науково-технічної обробки, їх було упорядковано у справи за описами по певним фондам. Найбільш репрезентативним з теми є фонд П. 2. Харківський обласний комітет Компартії України. Справ – 44156. Описів – 82. Документи фонду охоплюють період з 1932 р. по 1991 р. До 1942 р. збереглися документи протокольної частини – стенограми та протоколи обласних партійних конференцій, пленумів, протоколи засідань бюро, секретаріату обкому партії. За 1943–1991 рр. документи збереглися повністю, за попередній період – частина втрачена. Фонд має розвинену систему

наукового апарату. Є окрема тематична картотека «Харківщина в роки Великої Вітчизняної війни».

Фонд П. 69. Харківський міський комітет Компартії України. Справ – 8512. Описів – 57. У фонді зосереджені документи за 1930–1990 рр. Документи міському партії під час війни зберігались у м. Уральську, а з кінця 1943 р. – у Харкові. З матеріалів за 1930–1941 рр. залишилась лише протокольна частина.

Фонд П. 99. Дзержинський райком Компартії України. Справ – 8485. Документи охоплюють період за 1932–1941 рр. та 1943–1991 рр.

Документи вищезазначених фондів в тій чи іншій мірі проливають світло на поставлену проблему і дозволяють дослідити внесок населення Харківщини в боротьбу з ворогом.

Серед матеріалів колекції можна виділити дві основні групи – матеріали офіційного характеру та документи агітаційно-публіцистичної спрямованості. За видовою специфікою матеріали класифікуються наступним чином: протоколи, постанови, звіти, резолюції, доповіді, листівки, доповідні записки, довідки, звернення.

Встановлення авторства та датування документів не викликає ускладнень, оскільки за їх змістом це можна легко визначити. Не викликає сумнівів і достовірність представлених матеріалів.

Отже, за документальними свідченнями, з початком війни, Харківщина разом з усією країною піднялась на боротьбу з ворогом. Життя в регіоні перебудувалось у відповідності з вимогами військового часу. Населення Харкова і області надавало радянським воєнного всебічну допомогу. Небайдужість до подій, що відбувались, та готовність взяти участь у боротьбі виявились у масових мітингах, що прокотились підприємствами та установами, колективними господарствами, навчальними закладами та ін. організаціями. Їх учасники висловлювали бажання і готовність віддати всі сили на відсіч ворогові, самовіддано працювати в тилу [8, с. 4].

В умовах війни, відповідно до мобілізаційних планів, до Збройних Сил повинен був відбутися призив – проте багато хто прийшов на пункти зборів не чекаючи повісток. Потік добровольців був масовим, але мобілізація військовозобов'язаних та добровольців до лав Червоної армії пройшла організовано та за короткий термін [10, с. 45-47.]. На початку війни з Харківської області до Червоної Армії пішло більш ніж сто тисяч чоловік [10, с. 11]. Окремо слід відзначити масовий патріотичний рух молоді Харкова. З понад 500 студентів – добровольців харківських вузів (університету, авіаційного, інженерів комунального будівництва, інженерів транспорту, педагогічного, політичного та інших) було сформовано підрозділи, які неофіційно стали називатися «студентськими» або «студбатами». Відомо, що такі підрозділи формувалися і в інших вузівських містах, зокрема в Києві та Полтаві. Назва збереглася і після прибуття підрозділів на фронт, з нею вони

увійшли в історію героїчних подвигів радянських патріотів у роки Великої Вітчизняної війни [8, с. 6].

Не залишилися осторонь від справи оборони Вітчизни і жінки. Вони приходили до військових комісаріатів із заявами направити їх до діючої армії. Командування Харківського військового округу та медичні установи міста організували кілька курсів, де велася підготовка медичних сестер для евакуаційних та фронтових шпиталів. Жінки ставали на місце чоловіків, що йшли на фронт. Зокрема, робітниця Харківського тракторного заводу закликала дівчат та жінок міста йти на виробництво та своєю працею допомагати радянським військам. Приклад робітниця надихнув колгоспниць. Так, молоді жительки Двурічанського району стали на заміну механізаторам, що пішли на війну [6, арк. 58].

Місцевою владою було проведено величезну роботу по створенню народного ополчення і формуванню винищувальних батальйонів. Так, вже 3 липня 1941 р. бюро Дзержинського райкому партії прийняло постанову про формування і бойову підготовку винищувального батальйону [7, арк. 150-152.]. 14 липня 1941 р. було затверджено командирський склад корпусу народного ополчення. У вересні 1941 р. частини народного ополчення та винищувальні батальйони були переведені на казарменний стан [2, арк. 125].

Як і по всій країні, на Харківщині було введено загальне обов'язкове військово навчання. В середині липня 1941р. було організовано комсомольський протипожежний полк [1, арк. 154-155], а на початку серпня – комсомольські загони винищувачів танків [5, арк. 39]. Звісно, для організації всіх цих заходів використовувався потенціал і ресурси місцевого населення.

З початком війни, життя мирного населення та робота народного господарства області були перебудовані у відповідності з військовими умовами. Трудівники міста і області були мобілізовані на боротьбу за підвищення виробничості праці – «за увеличение выпуска промышленной продукции и хлеба для страны и фронта». Населення Харкова і області надало серйозну матеріальну допомогу частинам та з'єднанням, що воювали на фронтах війни. Було відправлено 5 962 вантажних та легкових автомобілів, 437 гусеничних тракторів, 243 мотоцикли, 48 536 коней, 9 915 повозок та багато іншого [6, арк. 58].

Чимало сил населення Харківщини віддало будівництву оборонних споруджень – як по Україні, так і навколо Харкова. Власне, на будівництві державної оборонної лінії на Україні працювало більш ніж сто тисяч чоловік [4, арк. 95-113]. Приблизно стільки ж харків'ян працювало на спорудженні оборонних об'єктів навколо Харкова [4, арк. 95-113]. В результаті величезних зусиль, завдяки самовідданій праці населення місто було оточене двома, а подекуди трьома лініями протитанкових ровів.

Ще одним важливим проявом участі населення Харківщини в боротьбі було надання допомоги пораненим бійцям. Багато хто допомагав при

обладнанні шпиталів, чергуванні в палатах, просто турботою та доглядом постраждалим бійцям.

В фонд оборони країни населення Харкова та області зібрало чималі кошти. Основна мета цього проекту – придбання бойової техніки для Червоної Армії. До середини серпня 1941 р. в міську контору Держбанку надійшло 5 278 тис. карбованців [10, с. 66-67.].

Чимала увага приділялась збору теплих речей для військ. Вже у вересні 1941 р. широкі верстви населення були залучені до цього процесу. Лише робітницями однієї Харківської швейної фабрики було надіслано на фронт 500 комплектів теплої білизни [10, с. 69].

Проте, не зважаючи на зусилля народу та армії, восени 1941 р. над Харківщиною нависла загроза фашистської окупації. В зв'язку з цим, розпочалася евакуація промислових підприємств, колгоспів, радгоспів, МТС, культурних установ у східні райони країни. Знову ж таки, основний тягар у забезпеченні проведення евакуації ліг на плечі простого народу.

У жовтні 1941 р. відбувались запеклі бої поблизу Харкова. Не дивлячись на величезні втрати, фашистські війська наближались до міста. Виконуючи наказ командування, 24 жовтня 1941 р. частини радянських військ залишили Харків. Проте, населення не окупованих районів продовжувало надавати допомогу армії – забезпечувало продовольством та фуражем діючі частини, збирало кошти та одяг, будувало оборонні споруди та ремонтувало шляхи, що з'єднували фронт та тил. Але, не зважаючи на титанічні зусилля бійців та населення в липні 1942 р. відбулася повна окупація Харківської області. Більше року тривав режим кривавого терору та насилля. Було знищено тисячі мирних громадян, в основному жінок, людей похилого віку та дітей, ще більше загинуло від голоду та хвороб. За неповними даними, загальний розмір збитків, що був причинений гітлерівцями народному господарству Харківщини склав більш ніж 33,5 млрд. карбованців [10, с. 15].

Однак, окупована Харківщина не скорилась ворогові. З кожним днем набирав обертів Рух Опору, зокрема партизанський рух. Саме з представників місцевого населення формувались партизанські загони та диверсійні групи. Саме місцеве населення надавало всіляку підтримку та допомогу підпільникам. Документи архіву розповідають про специфіку, діяльність, результати боротьби народних месників в регіоні – і це може бути предметом окремого дослідження.

Для звільнення Харківської області від фашистської окупації радянські війська здійснили декілька наступальних операцій. В лютому 1943 р. почалось її звільнення. За короткий час ворог був вибитий з багатьох населених пунктів, а 16 лютого радянські війська вступили до Харкова.

Проте німецькі війська перейшли в контрнаступ, і Червона Армія була вимушена 14 березня покинути місто, а 23 березня відійти за Сіверський Дінець. Тут вона знаходилась до переходу в наступ у серпні 1943 р.

Тим часом, на звільнених від окупації територіях області населення починало відбудовувати зруйноване ворогом господарство. За короткий час,

колгоспи і радгоспи надали частинам Червоної Армії більш ніж 1,5 млн. пудів хліба, 22 тис. центнерів м'яса, тисячі тон овочів [3, арк. 3-7]. Населення, як і раніше, працювало на будівництві оборонних рубежів, відновленні та спорудженні мостів та шляхів. Харків'яни відпрацювали 2 406 тис. людиноднів, виконали 2 млн. кубометрів земляних робіт [3, арк. 3-7].

23 серпня 1943 р. війська Степового фронту, при активній підтримці частин і з'єднань Воронежського і Південно-Західного фронтів, в результаті жорстоких боїв зломали опір ворога й штурмом оволоділи Харковом. До 20 вересня 1943 р. було завершено звільнення всієї Харківської області.

Таким чином, джерельна база має достатньо достовірний характер. Документи державного архіву Харківської області мають високий інформаційний потенціал для вивчення проблеми надання населенням м. Харкова та області допомоги радянським військам у 1941–1943 рр., вони проливають світло на маловідомі сторінки соціальної історії Харківщини зазначеного періоду. Матеріали свідчать про конкретну допомогу населення – її прояви, форми, об'єми. Дають точну цифрову інформацію з багатьох аспектів проблеми. Наприклад, владні директиви, розпорядження та постанови дають уяву про конкретні дії, що вимагали СНК та ЦК ВКП (б) від партійних організацій прифронтових областей, в т.ч. в контексті організації населення для допомоги фронту; за політдонесеннями управління політичної пропаганди Харківського військового округу можна простежити процес мобілізації населення; різні резолюції, стенограми нарад, з'їздів, демонструють перебіг подій та відношення організацій, установ, підприємств та конкретних осіб до обставовки, що складалася; кореспонденція дає змогу побачити безпосередньо щоденний розвиток ситуації в країні, зокрема на Харківщині, в контексті проблеми, що нас цікавить.

Автор використав лише частину матеріалів архіву, що найбільш презентують тему. Певною складністю є декларативний характер більшості документів, що не зовсім дозволяє зрозуміти наскільки заяви та призначення були виконані. Проте, це масив документів, який дозволяє уточнити певні маловідомі сторінки поставленої проблеми, а їх залучення до наукового обігу надає можливість реконструювати складний та трагічний період з історії Харківщини 1941–1943 рр., й не лише питання ролі місцевого населення та його допомоги радянським військам, а й чимало інших – перебіг окупації, партизанський рух, діяльність НКВС, процес звільнення Харківщини, тощо. Таким чином, документи дозволяють судити наскільки був вагомим внесок населення в забезпечення моральної та матеріальної підтримки радянським військам. Як показує інформація, фактор народної допомоги був далеко не останнім в можливості затримання просування військ противника, а потім цілковитої перемоги над ним. Крім того, свідчення архівних документів підтверджуються іншими опублікованими джерелами – збірниками документів, матеріалів, мемуарами, як радянськими, так і німецькими.

Література

1. *ДАХО*. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 573.
2. *ДАХО*. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 580.
3. *ДАХО*. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 609.
4. *ДАХО*. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 4.
5. *ДАХО*. – Ф. 59. – Оп. 1. – Спр. 75.
6. *ДАХО*. – Ф. 69. – Оп. 1. – Спр. 409.
7. *ДАХО*. – Ф. 99. – Оп. I. – Спр. 106.
8. *Зайцев Б. П., Мигаль Б. К., Посохов С. І.* Студбат. Харківські студбатівці / Б. П. Зайцев, Б. К. Мигаль, С. І. Посохов – Х., 2005.
9. *Скоробогатов А. В.* Харків у часи німецької окупації (1941–1943) / А. В. Скоробогатов – Х., 2006.
10. *Харьковщина* в годы Великой Отечественной войны. Июнь 1941–1943 гг. Сб. документов и материалов. – Х., 1965.

УДК 94: 262.2(7/8) «15»

Проблема християнізації індіанців в роботах іспанського хроніста Франсіско Лопеса де Гомари

Боровський Олександр

Боровский Александр. Проблема христианизации индейцев в работах испанского хрониста Франсиско Лопеса де Гомары. В статье рассматривается отношение испанского хрониста XVI в. Франсиско Лопеса де Гомары к актуальному для того времени вопросу о методах христианизации индейцев Латинской Америки. Источниковедческий анализ иллюстрирует известную тенденциозность во взглядах биографа Эрнана Кортеса. Являясь представителем лагеря апологетов конкисты, Гомара стоит на соответствующих позициях, в том числе в приятии насильственных методов евангелизации коренного населения. *Ключевые слова:* Гомара, христианизация, индейцы, евангелизация, Новый Свет.

Боровський Олександр. Проблема християнізації індіанців в роботах іспанського хроніста Франсіско Лопеса де Гомари. У статті розглядається ставлення іспанського хроніста XVI ст. Франсіско Лопеса де Гомари до питання про методи християнізації індіанців Латинської Америки. Джерелознавчий